

BOEKBESPREKINGEN

A. Meeuwis, HULPMIDDELEN DER ADMINISTRATIEVE TECHNIEK. Delwel. Den Haag 1951, 142 blz.

door A. A. Vervoort

Het karakter van een werk als het bovenstaande is reeds grotendeels bepaald door de aard van het onderwerp.

Immers de te behandelen materie leent zich slechts voor een beschrijvende behandeling, die betrekkelijk weinig ruimte laat voor een eigen visie of eigen theorieën van de schrijver.

Een werk als dit ontleent zijn waarde dan ook in de eerste plaats aan de wijze, waarop de schrijver zijn onderwerp behandelt, want het verzamelde feiten-materiaal is reeds in verschillende algemeen bekende werken vastgelegd — zoals: A. M. Groot, Grondslagen der Mechanische Administratie en het recent verschenen boek van J. van Nimwegen, Technische Hulpmiddelen in de Administratie. Een uitbreiding van de hierboven genoemde literatuur is alleen dan rationeel, wanneer men óf een geheel andere wijze van behandeling voorstaat, dan de hierboven genoemde schrijvers óf dat men zich wenst te richten tot een geheel andere lezerskring. Na de lezing van het werk zijn wij de overtuiging toegedaan, dat de schrijver in de behandeling van de materie inderdaad anders te werk gaat dan de hiervoor genoemde schrijvers.

Anders dan zijn voorgangers legt de schrijver niet de nadruk op de functionele betekenis van de verschillende behandelde apparaten in de administratieve organisatie, doch hij beperkt zich uitsluitend tot het technisch aspect. Anders gezegd: hij geeft niet aan, welke mogelijkheden van vereenvoudiging een bepaald hulpmiddel in een gegeven administratief probleem biedt; hij stelt slechts hoe ieder hulpmiddel in grote lijnen gezien technisch functioneert.

Daar de aard en de omvang van het werk geen gedetailleerde bespreking toelaten, beperkt de schrijver zich tot de hoofdlijnen. Een dergelijke behandeling van het onderwerp houdt in dat de argeloze lezer de technische bijzonderheden van een groot aantal hulpmiddelen geserveerd worden, zonder dat hij beschikt over een richtlijn met betrekking tot de selectie van één hulpmiddel dat hem in een bepaald concreet geval ten dienste zou kunnen staan. Hiermede is tevens het betrekkelijk steriele van deze behandeling aangegeven.

Immers, en dat geldt voor de practicus nog in sterkere mate dan voor de studerende, eerst wanneer men op bedrijfs-economische gronden een bepaald hulpmiddel boven alle andere verkozen heeft, zal men zich gaan interesseren voor het technische aspect, dus voor de werking van het betrokken hulpmiddel. Hiermede is wel het hoofdbezwaar van de gevolgde wijze van behandeling genoemd. Een bezwaar, dat zoals gezegd in de eerste plaats de practicus treft. Voor de studerenden zijn er echter andere bezwaren aan het werk verbonden. Nemen we het aanhangsel van het werk, dan blijkt dit in de eerste plaats bestemd voor studerenden voor de praktijk-examens, staats-practijk-examens en het examen Moderne Bedrijfs-administratie. Over het algemeen dus die categorie studerenden, die zich onder meer of minder bevoegde leiding en vaak zelfs uitsluitend met behulp van schriftelijke cursussen voorbereiden voor bepaalde examens.

Een studie, die vooral door het ontbreken van goede leiding vaak met grote moeilijkheden gepaard gaat. Juist ten behoeve van deze categorie

dient de studie-literatuur uit te munten door scherpe formulering en helderheid van betoog. Immers hun opleiding faalt vaak niet in het bijbrengen van de voor examens benodigde feitenkennis; aan de scholing van het kritische denken en de daarmee verbonden scherpe formulering van de bedoelingen wordt veelal echter te weinig aandacht geschonken. We willen verder volstaan met enkele opmerkingen, die het betoog illustreren.

In hoofdstuk I, de inleiding, wordt transportereren genoemd als één van de vijf elementen van de administratieve arbeid. In dezelfde passage beoogt de schrijver, dat controleren daarentegen niet gezien moet worden als een afzonderlijk element van de administratieve arbeid. Immers, zo zegt de schrijver, controleren is een handeling, die uiteenvalt in lezen en schrijven; dus slechts in herhaling van andere handelingen, die reeds genoemd zijn. Duidelijk blijkt uit deze motivering, dat de schrijver zijn onderwerp in de eerste plaats vanuit een technische gezichtshoek benadert heeft.

Immers zou men het vraagstuk vanuit de bedrijfs-economische gezichtshoek benaderen, dan zou men „controleren“, dat functioneel een geheel andere plaats inneemt, zonder twijfel als een afzonderlijk element in de administratieve arbeid onderkennen.

Transporteren, een element, dat functioneel vreemd is aan de administratieve arbeid, zou dan buiten beschouwing dienen te blijven.

In hoofdstuk II maakt de studerende kennis met de definitie van het begrip „formulier“; een begrip, dat men overigens rustig als bekend kan veronderstellen. Naar het oordeel van de schrijver is er sprake van een formulier, als door het aanbrengen van teksten en/of liniatuur aan het papier in meerdere of mindere mate een bijzondere bestemming of aanwending in de administratie is gegeven. We kunnen beslist niet aannemen, dat de bestudering van definities van dit kaliber het inzicht van de studerenden zal verdiepen.

In hoofdstuk III spreekt de schrijver over de typisatie van de groep en bedoelt daarmee het geven van een kenmerk aan de groep. De betekenis, die het begrip „typisatie“ in de bedrijfshuishoudkunde heeft, wordt volledig voorbijgezien. De aangewende formulering in het boek — het bleek reeds uit het voorgaande — werkt vaak storend. Termen, als de „output“ van een machine en het „betypen“ van formulieren dienen in een zorgvuldig geredigeerd studiewerk niet voor te komen.

Het is jammer, dat als gevolg van het feit, dat de materie uitsluitend vanuit de technische gezichtshoek benaderd is, aan de studerenden een niet afgerond geheel is voorgelegd. Daarnaast valt het te betreuren, dat de bedoelingen van de ongetwijfeld deskundige schrijver als gevolg van de weinig zorgvuldige redactie vaak onvoldoende tot hun recht komen.

Prof. Dr M. J. H. Smeets: „DE ECONOMISCHE BETEKENIS VAN DE BELASTINGEN“. 112 bladzijden, L. J. Veen's Uitgevers Mij. Amsterdam.

door Prof. Mr H. J. Hellema

Prof. Smeets heeft de aan algemene theoretische beschouwingen over de belastingen schaarse Nederlandse literatuur door dit geschrift met een waardevolle bijdrage vermeerderd. In het voorbericht schrijft hij, dat dit boekje niet meer wil geven dan een inleiding over de betekenis van de

belastingen in het economisch proces; het wil slechts datgene bieden, wat nodig is om een diepere bestudering te bevorderen. Blijkens de verdere inhoud van het voorbericht is het geschrift speciaal bestemd voor de studenten, die de colleges in de leer van de openbare financiën volgen en gedeeltelijk ook voor de studenten, die belastingrecht studeren.

In zijn voorwoord voor zijn niet minder dan 762 bladzijden tellende boek „Economics” schrijft Prof. Samuelson: „Each topic is developed leisurely and at length in recognition of the principle: short writing makes long reading”.

Prof. Smeets is kennelijk van een ander standpunt uitgegaan, want in dit minder dan 100 bladzijden tekst bevattende boekje is in uiterst beknopte vorm een ongelooflijke massa materiaal verwerkt. Het boekje moge daardoor een welkome leidraad zijn voor de docent en voor de studenten, die de colleges hebben gevolgd, door velen, die het boek zelfstandig lezen, zal waarschijnlijk herhaaldelijk de wens geuit worden, dat de schrijver zijn ideeën iets breder had uitgewerkt. Ik mag dit misschien met enkele voorbeelden toelichten.

Par. 16, die handelt over „De Middelenwet en de verantwoording van de Rijksinkomsten”, omvat twee bladzijden. Met alle respect voor de bekwaamheid, waarmede de schrijver helder en uiterst beknopt zijn ideeën weet samen te vatten, is het toch niet mogelijk om in zo weinig woorden de lezer enig inzicht in de betekenis van de middelenwet en de comptabiliteitswet bij te brengen.

Een tweede voorbeeld ontleen ik aan pag. 58. Daar vindt men:

„Elke verhoging van de omloopsnelheid van het geld impliceert, dat de economische subjecten in een bepaalde periode meer uitgeven dan zij verdienen in de vorige periode, m.a.w. dat zij ontpotten; ook het omgekeerde kan zich voordoen. Het is uiteraard mogelijk, dat de totale actieve en passieve geldcirculatie gelijk blijft, terwijl de totale vraag toeneemt. In een dergelijk geval wordt de hoeveelheid transactiegeld groter en wordt op de liquide reserves ingeteerd (ontpotting). Men kan dan zeggen, dat de, omloopsnelheid van de totale actieve en passieve geldcirculatie is toegenomen zonder dat men aan creatie van geld door overheid en bankwezen behoeft te denken.”

Ook hier zullen naar mijn mening de op monetair gebied niet al te zeer thuis zijnde lezers de verzuchting slaken, dat de wetenschap hier toch wel een weinig al te geconcentreerd wordt opgediend.

Bovendien krijgt bij een zo beknopte formulering ieder woord een bijzondere betekenis. Zo doet het woord „verdienen” in de eerste zin van het citaat denken aan inkomen of winst, terwijl het meer neutrale begrip „ontvingen” vermoedelijk juist de bedoeling van de schrijver weergeeft.

In de tweede zin zou in plaats van de totale „vraag” m.i. de totale „geldomzet” duidelijker zijn, hoezeer de koopkrachtige vraag daarbij een rol zal spelen.

Wij zouden dan ook de wens willen uitspreken, dat de schrijver, wanneer er binnenkort naar wij hopen een herdruk van zijn boekje zal moeten verschijnen, de tijd zal kunnen vinden het iets breder uit te werken, waardoor het ongetwijfeld voor een veel grotere kring van lezers bruikbaar zal worden.

Het boek is ingedeeld in 5 hoofdstukken:

- Hoofdstuk I: De inkomsten van de overheid en de budgettaire achtergrond van de belastingen.
Hoofdstuk II: Indeling van de belastingen.
Hoofdstuk III: Enige economische gevolgen van de heffing en de besteding van de belastingen.
Hoofdstuk IV: De overdracht van de belastingen.
Hoofdstuk V: De regulerende functie van de belastingen.

In hoofdstuk I vinden wij in de eerste elf paragrafen een beschrijving en definiëring van de verschillende soorten van inkomsten, waarover de overheid beschikt. In de par. 12 t/m 17 wordt dan vervolgens de kostenomslag, de verdeling van de belastingdruk, de progressie, het budgetverschijnsel en het marktprijsverschijnsel, de middelenwet en de verantwoording van de rijksinkomsten en een beknopt overzicht van de geschiedenis van de belastingen gegeven.

Dit alles wordt geboden in slechts 30 pagina's. Het spreekt vanzelf, dat bij zo korte samenvatting er wel eens formuleringen gekozen worden, waarbij men een vraagteken zet.

Zo staat op pag. 14:

„Het onderscheid tussen de retributie en de prijs, welke een overheids-onderneming vraagt, wordt gezocht in het *publiekrechtelijke* karakter van de eerste (De overheid handelt alsdan *als zodanig*).“

Bij alle verschil van mening, dat er bestaat over de grenzen tussen publiek- en privaatrecht, is men toch langzamerhand het hier wel over eens, dat het criterium van het „als zodanig“ handelen ten enenmale tekort schiet.

Terecht wijst Meyers er in zijn „De algemene begrippen van het burgerlijk recht“ op, dat voor de vraag of een persoon als overheid of als privaatspersoon optreedt, beslissend is of hij krachtens een door het publieke recht of krachtens een door het privaatrecht verleende bevoegdheid optreedt, zodat men eerst dient vast te stellen, waarin privaat- en publiekrecht zich onderscheiden, terwijl eerst dan gezegd kan worden of een overheidsorgaan krachtens het privaatrecht of krachtens het publiek recht handelt.

Als definitie van belastingen geeft Smeets in par. 5:

„Belastingen zijn aan de overheid volgens algemene, door haar vastgestelde, normen verschuldigde, afdwingbare prestaties, zonder dat hier-tegenover in het individuele geval aanwijsbare tegenprestaties staan; zij strekken tot dekking van publieke uitgaven.“

De beperking, die in de laatste woorden is opgenomen, wekt enige bevreemding, omdat bij de huidige actieve belastingpolitiek toch moeilijk volgehouden kan worden, dat belastingen alleen zouden mogen strekken tot dekking van publieke uitgaven.

Op het eind van zijn boek komt de schrijver zelf hierop terug. Op pag. 102 schrijft hij:

„Indien de overheid een economisch of sociaal doel wil bereiken met behulp van het belastingapparaat, kan nog de vraag gesteld worden of een dergelijke maatregel het karakter van een „belasting“ behoudt. Deze vraag kan bevestigend worden beantwoord, al ware het alleen reeds

omdat de opbrengst, welke uit dergelijke maatregelen voortvloeit, in feite wordt aangewend tot dekking van overheidsuitgaven."

En tenslotte vinden wij in de laatste alinea van het boek, nadat eerst een critische beschouwing van de opvattingen van Lerner is gegeven:

„De conclusie van een en ander is, dat de in par. 5 gegeven definitie uitsluitend slaat op de budgetaire functie. Daaraan dient men toe te voegen: Uit hoofde van haar regulerende functie kunnen belastingen in min of meerdere sterke mate dienstbaar worden gemaakt aan het economische en sociale beleid van de overheid; zulks kan gepaard gaan met een terug krijgen van de budgetaire functie."

Het wil mij voorkomen, dat Smeets aan het begrip „overheidsuitgaven" in het hiervoor eerst gegeven citaat toch wel een geheel van het spraakgebruik afwijkende betekenis geeft. Wanneer de overheid de belastingen extra zwaar maakt om een budgetair overschot te kweken teneinde inflatie tegen te gaan, kan men naar mijn mening toch moeilijk betogen, dat dergelijke maatregelen in feite worden aangewend tot dekking van overheidsuitgaven.

Gerloff, die in de eerste druk van het „Handbuch der Finanzwissenschaft" nog als definitie van belastingen gaf:

„Steuern sind die seitens öffentlichen Körperschaften zur Bestreitung des Finanzbedarfs ihrer Wirtschaft ohne besonderes Entgelt zwangsweise in Anspruch genommenen Leistungen anderer Wirtschaften." (Deel I pag. 437) zag zich dan ook in zijn werk „Die öffentliche Finanzwirtschaft" genoodzaakt een onderscheid te maken tussen de „Finanzsteuern" en de „Ordnungssteuern".

Op pag. 161 van dit werk schrijft hij:

„Die Steuer ist heute eben mehr als ein blosser Mosesstab, um Finanzquellen sprudeln zu lassen; sie ist ein Instrument der Organisation und der Lenkung von Wirtschaft und Gesellschaft geworden, ein Mittel. Handel und Wandel Weg und Richtung zu weisen und Mass und Ziel zu setzen. Die Steuer als reine Finanzsteuer gehört dem System des *laisser faire* an. Das System der Wirtschaftslenkung hingegen bedient sich der Steuer nicht nur als Mittel der Geldbeschaffung, sondern als Werkzeug der Ordnung des wirtschaftlichen und sozialen Lebens überhaupt."

Smeets heeft voor dit verschijnsel blijkens de gehele inhoud van zijn geschrift een open oog. Hij gaat m.i. echter niet ver genoeg, wanneer hij zegt, dat de regulerende functie der belastingen gepaard kan gaan met een terugdringen van de budgetaire functie. Er zijn verscheidene voorbeelden te vinden, waarbij de budgetaire functie geheel ontbreekt.

In par. 13 van het eerste hoofdstuk, waar Smeets de verdeling van de belastingdruk behandelt, schrijft hij: „Het is ver van gemakkelijk om in beknopte vorm richtlijnen te formuleren, geldend voor een billijke verdeling van de overheidskosten over de burgers. Men kan onderscheid maken tussen ethische en economische beginselen. Voor ethische kan de lezer desgewenst in de plaats stellen: de eisen van het rechtsbewustzijn of van de sociale gerechtigheid."

Tegen deze gelijkstelling van ethische beginselen met rechtsbewustzijn en sociale gerechtigheid meen ik bezwaar te moeten maken.

Prof. Paul Scholten vangt zijn inleiding voor de Vereniging van Wijs-

begeerte des Rechts over „Recht en Moraal” aan met de verzuchting: „Het is eigenlijk een dwaasheid in een kort opstel de verhouding van recht en moraal te willen aangeven.”

Men zal mij ten goede houden, dat ik gedachtig aan deze woorden niet in een korte recensie over de verhouding ethiek, rechtsbewustzijn en sociale gerechtigheid ga discussieren. Naast de ethische en economische beginselen mis ik node de juridische beginselen. Het feit, dat het gebied van de Openbare Financiën zo zeer door de juristen — enkele uitzonderingen daargelaten — is gemeden, heeft helaas ten gevolge, dat meer en meer de economische beginselen de volstrekte overheersende dreigen te worden en dat de toch zo belangrijke juridische problemen, die hier rijzen, volkomen worden verwaarloosd.

Wat heeft de Ontheffingswet met alle waarborgen van de particuliere eigendom voor zin, als daarnaast via de belastingheffing of een welbewuste geleidelijke inflatie de particuliere eigendom op de meest krasse wijze kan worden uitgehold? Weliswaar spreekt Prof. Smeets over de eisen van het rechtsbewustzijn, maar dit is wel een uiterst dubbelzinnig begrip. Men gebruikt het zowel in de zin van de publieke opinie, die nieuw recht zou wensen of aanvaarden, als in de zin van vrede hebben met een bepaald rechtsoordeel. Daarom zou ik aan het woord „rechtsbeginselen” de voorkeur geven.

Even verder in hetzelfde hoofdstuk behandelt Smeets de verschillen van mening over het begrip „gelijkmatige druk.” Hij vermeldt daarbij de moeilijkheden om het begrip „draagkracht” te peilen en verwijst tenslotte naar van den Berge, die heeft geleerd, dat niet meer mag worden geëist dan het volgende:

„Het maken van een uitzondering of een bijzondere regel voor een bepaalde belastingplichtige kan niet worden aanvaard, zelfs indien daarvoor een zakelijke grond aanwezig is: er mogen geen ongemotiveerde, willekeurige verschillen bij de belastingheffing worden toegelaten.”

Ook hier kan men een vraagteken plaatsen. Bij de klassieke opvattingen van de openbare financiën gaat men uit van het fundamentele beginsel van de gelijkheid van de burgers tegenover de staat. Een juiste toepassing van dit beginsel brengt echter mede, dat wat ongelijk in draagkracht is, niet gelijkelijk wordt behandeld. Maar wanneer men bij de moderne theorieën welbewust aanvaardt het overbelasten van de hoge inkomens en vermogens en een fiscaal interventionisme ten gunste van de kleine inkomens, dan stelt men toch eigenlijk welbewust het beginsel van de gelijkheid terzijde.

Dit opmerkelijke verschijnsel doet zich ook voor, wanneer men bepaalde bedrijfstakken fiscale voordelen geeft, of, zoals in het buitenland gebeurt, in bepaalde achterlijke gebieden ter bevordering van de industrialisatie gedurende een zekere periode aan nieuw opgerichte industrieën belastingvrijdom geeft.

In § 13 en ook in § 39 wordt de eis van het nutssaldo behandeld:

„Belastingen mogen slechts worden geheven, indien zij, tezamen met de besteding van haar opbrengst, per saldo voor de maatschappij in haar geheel een groter nut tot gevolg hebben.”

Ook hier zou ik graag een kritische kanttekening plaatsen. Dit klinkt zeer aannemelijk, maar in de praktijk komt men voor de vrijwel onoplosbare moeilijkheid te staan om tegen elkaar af te wegen het nut van be-

paalde overheidsbestedingen tegenover besteding van dezelfde bedragen in de private sector.

Hoe te vergelijken het nut van defensiemaatregelen tegenover het nut, dat deze zelfde bedragen in de particuliere sector zouden kunnen afwerpen? Hoe moet men het nut van collectieve behoeften vergelijken met individuele behoeften?

Daar komt nog bij de complicatie, waar Smeets zo bijzonder duidelijk op wijst in het verdere gedeelte van zijn boek, dat de overheidsuitgaven doorstromen en op die wijze grote invloed uitoefenen op de particuliere sector van de maatschappij.

Voor de beginselen, welke aan de belastingheffing ten grondslag liggen, verwijst Smeets naar de zeven door de Langen in de rede, uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding, ontwikkelde grondbeginselen. Aan deze rede heb ik een korte beschouwing gewijd in de „Economist” van 1950. Onder verwijzing naar wat ik daar geschreven heb, zou ik willen volstaan met op te merken, dat ik de door de Langen ontwikkelde beginselen allerminst zo geslaagd acht, dat ik met een simpele verwijzing daarnaar zou willen volstaan. Ook hier komt het verlangen op naar een uitgebreidere behandeling van deze uiterst interessante materie.

Het hoofdstuk eindigt tenslotte met een nog geen drie bladzijden beslaand „Beknopt overzicht van de geschiedenis der belastingen.”

Smeets wijst er eerst op, dat de belastingen aanvankelijk in zeer sterke mate het karakter van vrijwilligheid droegen en dat eerst later de Beden in belastingen werden omgezet.

„In de latere eeuwen komen vooral de objecten, welke door de belastingen werden getroffen, meer in het centrum van de belangstelling. Zeer lang heeft men deze gevonden in uiterlijke kentekenen (bijv. het bezit van onroerend goed, een ruwe schatting van de opbrengst van onderneming en arbeid, later werd zij gemeten naar het aantal haardsteden, vensters enz.).”

Naar mijn mening stonden deze objecten alle even zeer in het centrum van de belangstelling als men stond voor het vraagstuk van de omslag van de Beden over de inwoners van de gewesten of de steden.

Verder stelt Smeets, dat in de 18de en de 19de eeuw enige theorieën over de belastingen ontstonden. Deze theorieën ontstonden reeds veel eerder. Reeds Thomas van Aquino heeft beschouwingen gewijd aan het recht van de soeverein om belastingen te heffen, terwijl tal van Italiaanse schrijvers in de 14de, 15de en 16de eeuw zich reeds met fundamentele vragen betreffende de belastingheffing hebben bezig gehouden, zoals de vraag over de proportionele of progressieve belasting, veelheid van belastingen of een enkele belasting, de rechtvaardiging van de belastingheffing enz.

Tenslotte stelt Smeets, dat eerst na de eerste wereldoorlog de belastingheffing verzwaard en verlijnd is. „Anderzijds boorde men nieuwe belastingobjecten aan, bijvoorbeeld de omzet.”

Ook hier wreekt zich de al te beknopte formulering. De omzetbelasting, hoewel een tijdlang in onbruik geraakt, is ongetwijfeld geen nieuwe maar een der oudste belastingen. Men denke aan de Romeinse centesima, de Spaanse alcabala, de Franse denier par livre.

In het tweede hoofdstuk geeft Smeets een eveneens uiterst beknopte, maar knappe samenvatting over de „Indeling van de belastingen.” Een bekende stof, maar die zeer overzichtelijk is ingedeeld.

Daarna volgen de drie hoofdstukken over de economische gevolgen van de heffing en de besteding van de belastingen, de overdracht en de regulerende functie van de belastingen. Deze hoofdstukken vormen m.i. het best geslaagde deel van het boek.

Hier wordt een bijzonder helder inzicht gegeven in ieder van de behandelde onderwerpen door iemand, die niet alleen een zeer bekwaam theoreticus, maar ook een practicus met grote ervaring is. Wanneer wij hier nog een wens zouden mogen uiten, dan is het deze, dat bij de behandeling van de conjunctuurpolitiek ook nog een enkel woord aan de politieke bezwaren om een juiste conjunctuurpolitiek te volgen, zou worden gewijd. Theoretisch klinkt het zo logisch en overtuigend, dat men in de hausseperiode overschotten moet kweken en in de depressie met tekorten mag werken. Maar in de praktische politiek zijn er altijd nog zoveel onvervulde wensen, dat het bijzonder moeilijk is de theorie in de praktijk te verwezenlijken. Klaagde de President van de Nederlandse Bank al niet in zijn verslag over het boekjaar 1947:

„Het is een van de teleurstellende aspecten van de huidige economische ontwikkeling, dat terwijl de eisen die een juiste conjunctuurpolitiek stelt theoretisch volledig erkenning vinden en de overheid ook de macht bezit om overeenkomstig die eisen te handelen en te doen handelen, nochtans die overheid zich, evenmin als de vrije ondernemer van weleer, weet te hoeden voor een overmaat van activiteit gedurende een opgaande conjunctuur.”

In zijn voorbericht zegt de schrijver:

„Dit werkje wil vooral een studieboek zijn: daarom is zoveel mogelijk afgezien van het bij elk onderdeel verantwoord van de literatuur, waaruit is geput. Aan het slot is een literatuurlijst opgenomen.”

In de tekst wordt alleen van tijd tot tijd de naam van een schrijver genoemd. Juist met het oog op een nadere studie van bepaalde onderdelen zou m.i. een nauwkeuriger verwijzing naar de literatuur van groot nut zijn.

Ondanks de kanttekeningen, die we als blijk van belangstelling hier en daar maakten, is er alle reden zich over het verschijnen van dit geschrift van harte te verheugen. Degenen, die belangstelling voor deze uiterst belangrijke materie hebben, kunnen in kort bestek een uiterst instructief overzicht als inleiding voor bredere studie vinden. Van harte bevelen we de bestudering van dit interessante geschrift aan.